

mu'l-üdeba', XI, 72-77; XVII, 43, 45 vd.; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, II, 416-417; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, I, 341-347; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 244-248; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 62; X, tür.yer.; XI, 70; İbn Haldûn, *Mu'kaddime*, III, 1266, 1270; İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 51; İbn Tağrıberdî, *en-Nücumü'z-zâhire*, I, 311-312; Süyûtî, *Buğyetü'l-uv'ât*, I, 557-560; a.mlf., *el-Mühür*, I, 76, 80, 81; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, I, 106-108, 153-158, 216; İbnü'l-İmâd, *Şezerât* (nşr. Mahmûd-Abdülkâdir el-Arnâûd), Beyrut 1408/1988, II, 321-324; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye*, I, 114-127; a.e. (Özel), I, 199-220; H. G. Farmer, *Târîhu'l-mûsîka'l-Arabîyye* (trc. Hüseyin Nassâr - Abdülazîz el-Ehvânî), Kahire 1956, s. 21 vd., 126 vd., 148, 178, 200; Hüseyin Nassâr, *el-Mu'cemü'l-Arabî: neş'etühü ve teşavvuru*, Kahire 1956, I, 214-312; Mehdi el-Mahzûmî, *el-Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî: a'mâlüh ve menhecüh*, Bağdad 1960, tür.yer.; a.mlf., *Medresetü'l-Küfe*, Beyrut 1406/1986, tür.yer.; J. A. Haywood, *Arabic Lexicography*, Leiden 1960, tür.yer.; Şevki Dayf, *Târîhu'l-edeb*, III, 121-123; Abdüssâhib İbrâhim ed-Düeyfî, *A'lâmü'l-Arab fi'l-ülüm ve'l-fünûn*, Necef 1386/1966, I, 69-75; Brockelmann, *GAL*, I, 98; *Suppl.*, I, 159; III, 1194; Sezgin, *GAS*, VIII, 51-56, ayrıca bk. tür.yer.; Kemâl M. Beşîr, "Kitâbü'l-Ayn li'l-Halil b. Ahmed", *Hauliyâtü Kültüyeti Dâri'ülüm*, Kahire 1970-71, s. 101-127; Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul 1971, tür.yer.; a.mlf., "İslâm Hat San'atının Doğuşu ve Gelişmesi", *İslâm Kültür Mirasında Hat San'atı* (haz. M. Uğur Derman), İstanbul 1992, s. 13-32; a.mlf., "Sübeveyhi", *İA*, X, 578-585; a.mlf., "Arabistan", *Küçük Türk-İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1978, II, 151-152; a.mlf., "Aruz", a.e., II, 179-184; a.mlf., "Arap", *DİA*, III, 296-298; a.mlf., "Aruz", a.e., III, 424-429; Selâhaddin el-Müneccid, *Dirâsât fi târîhi'l-hağî'l-Arabî*, Beyrut 1972, s. 126-127; C. Avvâd, *el-Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî*, Bağdad 1972, tür.yer.; Butrus el-Bustânî, *Üdeba'ü'l-Arab*, Beyrut 1979, II, 164-168; Yûsuf el-Uş, *Kışşatu 'abkarî: el-Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî*, Dimaşk 1402/1982; *A'yânü's-Şi'a*, VI, 337-346; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, II, 111-116; IV, 413-414; Hâtim Sâlih ed-Dâmin, *Şu'arâ'u'l-mukallîn*, Beyrut 1407/1987, s. 335-368; Zübeyd Abdülmuhsin el-Hüseyin, "el-Halil el-Ferâhîdî", *Min A'lâmi't-terbiyyeti'l-Arabîyyeti'l-İslâmiyye*, Riyad 1988, I, 163-196; Abdullah Dervîş, *el-Me'âcimü'l-Arabîyye ma'a i'tinâ'in hâşşin bi-mu'cemî'l-Ayn li'l-Halil b. Ahmed*, Kahire 1956; Ahmed Abdülgafûr Attâr, *eş-Şihâh ve medârisü'l-mu'cemâti'l-Arabîyye*, Mekke 1410/1990, tür.yer.; Muhammed Nu'man Han, *Die exegetischen Teile des Kitâb al-Ayn, Zur ältesten philologischen Koranexegese*, Berlin 1994, tür.yer.; E. Bräunlich, "al-Halil und das Kitâb al-'Ayn", *Islami-ca*, II, Leipzig 1926, s. 58-95; Salâh Mehdi el-Fürtûsî, "Muḥâveletü cedide fi dirâseti Kitâbü'l-'Ayn", *MMlir.*, I/38 (1407/1987), s. 242-269; Abdülkâdir el-Müheyrî, "el-Halil b. Ahmed ve Kitâbü'l-'Ayn", *Hauliyâtü'l-Câmi'a-ti't-Tûnisîyye*, sy. 28, Tunus 1988, s. 45-72; R. Sellheim, "al-Khalil b. Ahmad", *EP* (Ing.), IV, 962-964; Dihhudâ, *Luğatnâme*, I, 228-240; XII, 717-718; İbrâhim el-Ebyârî, "el-'Ayn li'l-Halil b. Ahmed", *TI*, I, 889-900; Rekin Ertem, "Elifbâ", *DİA*, XI, 41.

TEVFIK RÜŞTÜ TOPUZOĞLU

HALİL EFENDİ, Çerkez

(ö. 1236/1821)

Osmanlı şeyhülislâmı.

III. Mustafa'nın kızı Hibetullah Sultan'ın süt annesinin oğludur. Annesinin isteğiyle Çerkez diyarından getirilerek henüz küçük yaşta iken Harem'e alındı. Burada Şehzade Selim ile beraber büyüdü ve ona arkadaş oldu. I. Abdülhamid zamanında (1774-1789) hazine koğuşuna nakledildi ve bu değişiklik dolayısıyla on beş yıl kadar Şehzade Selim'den uzakta kaldı. 1789'da III. Selim'in tahta çıkışının hemen ardından hazine kethüdâlığına getirildi. On iki yıl sonra Galata mevleviyetiyle saraydan çıktı ve ilmiye mesleğine girdi (1216/1801). Kısa sürede ilerleyerek 1218'de (1803) Mekke pâyesine taltif edildi. Aynı yıl ailesiyle birlikte hac farızasını yerine getirdi; dönüşünde İstanbul kadılığı pâyesini aldı. Çok geçmeden kendisine Anadolu kazaskerliği, 1224'te (1809) Rumeli kazaskerliği pâyesi verildi. Kazasker pâyesine meşveret meclislerine katıldı; 1228'de (1813) bilfiil Rumeli kazaskeri oldu. Bu görevden alındıktan sekiz gün sonra 13 Zilkade 1234'te (3 Eylül 1819) şeyhülislâmlık makamına getirildi.

Bir yıl yedi ay kadar şeyhülislâmlıkta kalan Halil Efendi, II. Mahmud üzerinde büyük nüfuzu bulunan Hâlet Efendi ile geçemedi. 1821'deki Rum isyanı dolayısıyla yapılan bir müşaverede Hâlet Efendi ile aralarında birbirlerine hakarete varan sert tartışma meydana geldi. Bunun ardından 23 Cemâziyelâhir 1236'da (28 Mart 1821) azledilerek önce Beylerbeyi'ndeki yalısında ikamete mecbur tutuldu; bir gün sonra da hanımı Zîbâ Hatun ile Bursa'ya sürüldü. Halil Efendi'nin Hâlet Efendi ile olan geçimsizliğinin hanımları arasında da tartışmaya sebebiyet vermesi, gerek azlinde gerek sürgünde ve sonrasında meyda-

na gelen olaylarda etkili rol oynadı. Halil Efendi gibi Çerkez asıllı olup Hoca Abdullah Ağa'nın câriyesi iken III. Selim tarafından hazine kethüdâlığı sırasında kendisine odalık olarak verilen ve ardından nikâhı altına giren Zîbâ Hanım, kaynaklarda yer alan bilgilere göre, Beylerbeyi'nde mesire yerinde rastladığı Hâlet Efendi'nin hanımı Lebîbe Hatun'a beyleri arasındaki ihtilâftan söz açıp onunla tartışmış ve bu tartışma kavgaya da yol açmıştı. Bu olay sebebiyle Hâlet Efendi sadece Halil Efendi'ye değil Zîbâ Hanım'a da kin beslemiş, şeyhülislâmın azlini sağlayıp her ikisini Bursa'ya sürdürdükten sonra Halil Efendi'yi İstanbul ile haberleştiği gerekçesiyle Afyon'a göndertmiş (13 Şâban/16 Mayıs), hemen ardından da büyücülükle suçladığı Zîbâ Hanım'ı Bursa'ya yolladığı cellâtlara boğdurtup çıplak vaziyette bir çalılığa attirmişti (Cevdet, XI, 205-206). Bu feci hadiseyi duyan Halil Efendi hastalanarak felç olmuş ve az sonra da Afyon'da vefat etmiştir. Cevdet Paşa vefat haberinin 3 Zilkade 1236'da (2 Ağustos 1821) geldiğini yazarken Şânîzâde bunu 13 Zilkade (12 Ağustos) olarak gösterir. Mezarı Afyon Gedik Ahmed Paşa Camii hazîresindedir.

Kaynakların bildirdiğine göre sözünü esirgemeyen sert bir mizaca sahip bulunan Halil Efendi'nin tefsir, hadis ve diğer bazı dinî ilimlerde derin bilgisi vardı. Birçok talebe yetiştirmiş olup bunlar arasında Sahafılar Şeyhizâde Mehmed Esad Efendi de vardır. Halil Efendi'nin, Eyüp Camii'nde ramazan ayında imsaktan sabah namazına kadar Kur'an okunup kendisinin ve zevcesinin hayırla anılması, ayrıca Enderun'da uzun süre bulunduğu Hazine Koğuşu'nda yılda bir defa mevlid okunması için büyük miktarda para vakfettiği, Hicaz'da da bazı hayratı bulunduğu belirtilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *HH*, nr. 24804, 25201; *Vakfiye*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3847/4, vr. 30^{a-b}; Şânîzâde, *Tarih*, III, 207; IV, 196-198; Hızır İlyas, *Târîh-i Enderun*, İstanbul 1276, s. 203-206; Atâ Bey, *Tarih*, II, 184-186; Cevdet, *Tarih*, XI, 127-128, 205-206; *Sicill-i Osmânî*, II, 304; *İlmiyye Salnâmesi*, s. 582.

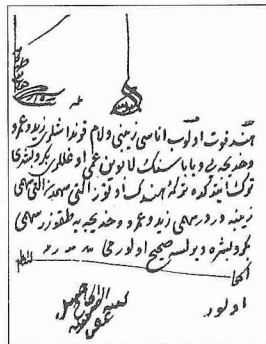
MEHMET İPŞİRLİ

HALİL EFENDİ, Kara

(bk. KARA HALİL EFENDİ).

HALİL ETHEM ELDEM

(bk. ELDEM, Halil Ethem).

Çerkez Halil Efendi'nin bir fetvası (İlmiyye Salnâmesi, s. 583)